

Τὸ πέμπτον κεφάλαιον (σσ. 184-202), ἐπιγεγραμμένον Θρησκεία, διαιρεῖται εἰς τὰ περὶ εἰδωλολατρικῶν θρησκειῶν (ἐπισήμου λατρείας, λατρείας τῆς Σαράπιδος, τῶν κατὰ τὰς ταφάς, τοῦ ἱερατείου), τὰ περὶ Χριστιανισμοῦ (διαδόσεως τῆς πίστεως, χριστιανικῶν παπύρων, τεχνικῶν στοιχείων ἔχοντων σχέσιν πρὸς τὰ χριστιανικὰ κείμενα, ὅπως εἶναι ἡ ἐπικράτησις τοῦ κώδικος καὶ αἱ συντομογραφῆσεις τῶν *nomina sacra*, τάσεων τῆς πίστεως) καὶ τὰ περὶ μαγείας.

Τὸ ἕκτον κεφάλαιον (σσ. 203-213) ἐπιγράφεται Λογοτεχνία, Ἐκπαίδευσις καὶ Σχολεῖον· εἰς τὸ πρῶτον μέρος, «Λογοτεχνία», ὁ συγγραφεὺς ποιεῖται λόγον περὶ παπύρων σφζόντων γνωστὰ καὶ ἄγνωστα κείμενα καὶ περὶ παπύρων διαφόρων περιοχῶν μαθήσεως. Τὸ δεύτερον μέρος ἐπιγράφεται «Εἶδησις τῶν Στοιχείων τοῦ Ἄλφαβήτου καὶ Γλῶσσα» καὶ τὸ τρίτον «Σχολεῖον-Ἐκπαίδευσις», γίνεται δὲ βραχὺς λόγος περὶ τῶν ζητημάτων τούτων.

Δι' ἕκαστον θέμα, περὶ οὗ γίνεται λόγος εἰς τὰ ἕξ κεφάλαια, παράκειται πλουσία σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἀκολουθοῦν εἰς παράρτημα (σσ. 215-61) Χρονολογικὸς Πίναξ τῆς ἱστορίας τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τοῦ 650 π.Χ. μέχρι τοῦ 641 μ.Χ., Περαιτέρω Βιβλιογραφικαὶ Ὑποδείξεις (παпуρολογικὰ περιοδικὰ συγγράμματα, συνέδρια παпуρολόγων, πρακτικὰ ἄλλων συνεδρίων σχετικῶν, πανηγυρικοὶ τόμοι) καὶ Πίναξ Ἐκδόσεων Παπύρων καὶ Ὅστράκων ἐξικνούμενος μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1993 (προλόγου σ. XII)· οὗτω περιελήφθη εἰς αὐτὸν καὶ ἡ μάλιστα πρόσφατος (1993) ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Β. Μανδηλαρᾶ ἔκδοσις τῶν Παπύρων τῆς Συλλογῆς P. Sta. Xyla τόμ. I τῆς Ἑλληνικῆς Παпуρολογικῆς Ἑταιρείας. Κατακλείουν τὸ ἔργον Εὐρετήριον ἐλληνικῶν, γερμανικῶν καὶ λατινικῶν ὄρων (σσ. 263-72), χάρτης τῆς Αἰγύπτου τῆς πτολεμαϊκῆς καὶ ῥωμαϊκῆς περιόδου (σ. 273) καὶ τέσσαρες φωτογραφίαι παπύρων.

Κατὰ τὴν ἄλλως ἐπιμεμημένην τύπωσιν παρεισέφησαν τινα σφάλματα εἰς ἑλληνικὰς λέξεις, ὧν σημειούμεθα σ. 43, στίχος 16 γρ. *ἐφημερίδες*, σ. 56, στίχος 11 γρ. *ὑπομνηματογράφος*, σ. 73, στίχος 10 γρ. *οἰκονόμος*, σ. 74, στίχος 35 γρ. *χειρωναξίον*, σ. 84, στίχος 42 γρ. *πρὸς*, σ. 122, στίχος 13 γρ. *ἔδωκεν*.

Ἰδίας μνείας ἀξία εἶναι ἡ ἐξαίρετος σαφήνεια, μεθ' ἧς ἐκτίθενται τὰ ποικίλα θέματα καὶ ἡ περίληψις εἰς τὸ βιβλίον διαφόρων θεωρητικῶν ζητημάτων (ἐπὶ παραδείγματος βλ. σσ. 113-4), ὅπου ἐπίσης τὸ πλούσιον θεματικὸν περιεχόμενον. Κατὰ ταῦτα ἡ *Εἰσαγωγή* τοῦ καθηγητοῦ Rupprecht ἀποβαίνει χρησιμώτατον βοήθημα κυρίως εἰς τὸν ἀσχολούμενον περὶ τὴν νομικὴν παпуρολογίαν, διὰ τὴν ὁποῖαν ἐλάχιστα βοηθήματα ὑπάρχουν, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα βουλούμενον νὰ ἐπιχειρήσῃ τῆ μελέτῃ τῶν μὴ φιλολογικῶν παπύρων.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ Β. ΚΑΛΤΣΑΣ

Φιλόδημος, *Περὶ οἰκονομίας*. Ἀπόδοσις στὴν νεοελληνικὴ: Εὐστάθιος Μανιάτης. πρόλογος-Σχόλια: Χρήστος Μπαλόγλου. Ἀθήνα, ἔκδ. Ἐλεύθερη Σκέψις, 1994, σσ. IV+164.

Ἡ καλαισθητος αὕτη ἔκδοσις, ἣτις παρουσιάζει διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔργον τοῦ ἐπικουρείου φιλοσόφου Φιλोधήμου (110-40 π.Χ.) ἐκ Γαδάρων τῆς Φρυγίας, ἀποτελεῖ προῖον συνεργασίας ἐνός φιλόλογου, τοῦ Ε. Μανιάτη καὶ ἐνός οἰκονομολόγου, τοῦ Χρήστου Μπαλόγλου, ὅστις ἔχει παρουσιάσει τὰ τελευταῖα ἔτη ἀρκετὰς μελέτας, λίαν πρωτοτύπους κατὰ τὴν ἀποψίν μας, διὰ τὴν οἰκονομικὴν σκέψιν τῶν Ἑλλήνων¹. Προῖον μακρᾶς κυοφορίας εἶναι ἡ παροῦσα ἐρ-

γασία, ἡ ὁποία ἄς σημειωθῆ καλύπτει καὶ συμβάλλει εἰς τὴν μελέτην τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὅπως εὐστόχως τονίζουν οἱ συγγραφεῖς εἰς τὴν «Εἰσαγωγήν» (σσ. 1-4).

Τὸ πρῶτον κεφάλαιον (σσ. 5-11), συγγραφὲν ὑπὸ τοῦ Δρος Χρήστου Μπαλόγλου παρέχει λεπτομερεῖς πληροφορίες διὰ τὸ ἔργον καὶ τὸν βίον τοῦ Φιλοδήμου.

Εἰς τὸ δευτέρον κεφάλαιον (σσ. 13-81) διερευνᾶται ὑπὸ τοῦ Μπαλόγλου ἐξοχυριστικῶς καὶ κατὰ τρόπον συστηματικὸν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ὄρου «οἰκονομία» ἀπὸ τὸν Ὅμηρον, ὅπου ἀπαντᾶται ὁ ὄρος «οἰκωφελία» (σ. 16) ἕως τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν. Ὁ ὄρος «οἰκονόμος» ἀπαντᾶται κατ' ἀρχὴν εἰς τὸν λυρικὸν Φακυλίδην (σ. 21), ὁ ὄρος «οἰκονομία» κάμει διὰ πρώτην φορὰν εἰς γραπτὸν κείμενον εἰς τὸν Πιττακὸν (σ. 24) πρᾶγμα ποῦ διὰ πρώτην φορὰν γίγνεται γνωστὸν, καὶ εἰς δύο ἔργα τοῦ Ἰπποκράτους (σ. 24, σημ. 66), ὅπως ἀποδεικνύει ὁ συγγραφεὺς, διορθῶνων παλαιότερας ἀντιλήψεις. Περαιτέρω, διερευνᾶται κατὰ πόσον ἐγράφησαν πραγματεῖαι οἰκονομικοῦ περιεχομένου κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα, ἐνῶ λίαν εὐστόχως τίθεται ἡ σύγκρισις Ἐντισθένους καὶ Ξενοφῶντος, οἵτινες συνέγραψαν ἔργα μὲ τίτλον «Οἰκονομικός», ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθη τὸ τοῦ Ξενοφῶντος. Ἀναλυτικὰ παρακολουθεῖται ἡ οἰκονομικὴ σκέψις τοῦ Ξενοφῶντος (σσ. 29-41), ἀναγνωρίζεται ἡ πατρότης τῆς διακρίσεως τῶν μερῶν τοῦ οἴκου, ἣτις ἐπηρέασε τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ τέλος διερευνᾶται καὶ ἡ πηγὴ τῶν δημοσιονομικῶν ἰδεῶν τοῦ Ξενοφῶντος, ἣτις ἀνευρίσκειται στὰ «Ἀπομνημονεύματα» (Γ Ν 6-7) καὶ ἐπέδρασε κατὰ τρόπον ἀποφασιστικὸν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην (Ῥητορικὴ, Ῥητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον) καὶ Δημοσθένην, ὅπως δεικνύει ὁ συγγραφεὺς (σσ. 50-51). Μετὰ ἀπὸ μίαν σύντομον ἀναφορὰν εἰς τὸν Πλάτωνα (Πολιτικός, Σοφιστής), ὅπου εὐστόχως ἀναγνωρίζεται ἡ πατρότης τοῦ ὄρου «λογιστικὴ» εἰς τὸν «Πολιτικόν» (259c) (σ. 42), ἀναλύεται ἡ ἀριστοτέλειος οἰκονομικὴ σκέψις. Παράλληλα, καὶ τοῦτο εἶναι κατὰ τὴν ἄποψίν μας τὸ σημαντικόν, ἀναγνωρίζεται ἡ ἀξία καὶ ἡ πρωτοτυπία τοῦ ἔργου «Οἰκονομικά», τοῦ ὁποίου τὸ πρῶτον βιβλίον καὶ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ δευτέρου βιβλίου διερευνῶνται κριτικῶς καὶ συγκριτικῶς μὲ προγενέστερα ἔργα (σσ. 52-63). Παράλληλα, ἀναλύεται διεξοδικῶς εἰς τὰ δύο ἐπισυναπτόμενα εἰς τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου Παραρτήματα, πρῶτον, πῶς ὁ ὄρος «πολιτικὴ οἰκονομία» ἐμφανίζεται εἰς γραπτὴν μορφήν τὸσον εἰς τὰ «Οἰκονομικά» (Βιβλίον Β, Τμῆμα Α), ὅσον καὶ εἰς τὸν Φιλόδημον (Ῥητορικὴ II 32, col. XXXVI) καὶ εἶναι ὄρος τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς· δευτέρον, δὲν εἶναι ὁ Γάλλος A. de Montchrétien ὁ πατὴρ τοῦ ὄρου (1615), ἀλλὰ ὁ ἐπίσης Γάλλος Turquet (1611), ὅστις ἐστηρίχθη εἰς τὴν παράδοσιν ποῦ εἶχεν τὸ ἔργον εἰς τὴν γαλλικὴν διανόησιν (σσ. 77-81) καὶ τρίτον τὴν ἀσυνήθη ἀποδοχὴν, ἣντινα εἶχον τὰ «Οἰκονομικά» εἰς τὸν γερμανόφωνον, γαλλόφωνον καὶ ἀγγλόφωνον χῶρον (σσ. 74-76).

Μεγίστην ὄντως πρωτοτυπίαν παρουσιάζει ἡ ἀνεύρεσις οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων εἰς τὰς θεωρίας τῆς Στοῦς (σσ. 63-65), ἡ παρουσιάσις τῶν δύο ἔργων τῶν νεοπυθαγορείων Βρύσανος καὶ Καλλικρατίδου (σσ. 65-68), καθὼς καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς συνεχείας τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως καὶ εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους² (σσ. 68-69).

Τὸ τρίτον κεφάλαιον (σσ. 82-121), ἐπιμεληθὲν ὑπὸ τοῦ Ε. Μανιάτη, παρουσιάζει τὸ ἀρχαῖον κείμενον τοῦ ἔργου «Περὶ οἰκονομίας» καὶ τὴν ἀπόδοσίν του εἰς τὴν νεοελληνικὴν.

Τὸ τέταρτον κεφάλαιον (σσ. 123-130) προσεγγίζει ἐρμηνευτικῶς τὸ ἔργον τοῦ Φιλοδήμου καὶ ἀναγνωρίζει ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐπιμελητὴς τοῦ κεφαλαίου τὰς διαφορετικὰς προσεγγίσεις τοῦ Φιλοδήμου ἀπὸ τὰς ἀντιστοίχους τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τῶν «Οἰκονομικῶν». Ἀναγνωρίζεται ὁμως, καὶ εἰς τοῦτο σύγκειται ἡ συμβολὴ τοῦ

ἔργου, πὼς οἱ ἐπικούρειοι συνέγραψαν μελέτας οἰκονομολογικοῦ περιεχομένου (σσ. 129-30).

Ἡ περίληψις εἰς τὴν γερμανικὴν (σσ. 131-138), ἡ ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία τοῦ ἔργου (σσ. 139-152) καὶ τὰ εὐρετήρια ὄρων καὶ ὀνομάτων (σσ. 153-162) κατακλείουσι τὴν μελέτην ταύτην, ἥτις συμβάλλει ἀνεπιφύλακτα εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς σπουδῆς τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως τῶν Ἑλλήνων.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΣ

1. Πρβλ. κατ' ἐκλογὴν τὰ μελετήματά του «Ὁ Δημόκριτος γιὰ τὸν πλοῦτο, τὴν φτώχεια καὶ τὴν εὐημερίαν», *Θρακικὰ Χρονικὰ* 44 (1990), 61-71, «Αἱ οἰκονομικαὶ ἀντιλήψεις εἰς τὸν ψευδο-πλατωνικὸν διάλογον» Ἑρμηνεία ἢ περὶ πλοῦτου, *ΠΛΑΤΩΝ* 42 (1990) [1991] 136-154, C. Baloglou und A. Constantinidis, *Die Wirtschaft in der Gedankenwelt der alten Griechen*. Frankfurt (Lang), 1993. X. Μπαλόγλου «Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων στὸν Πλάτωνα» *Archives of Economic History*, τόμ. 2ος, Νο 1, σσ. 45-60.

2. Πρβλ. τὴν λίαν ἐνδιαφέρουσα μελέτην τοῦ X. Μπαλόγλου «Αἱ οἰκονομικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἱεροκλέους καὶ Μουσωνίου Ρούφου», *ΠΛΑΤΩΝ* 44 (1992) [1993] 122-34.

P. Sta. Xyla, *The Byzantine Papyri of the Greek Papyrological Society*, edited with translations and notes by Basil G. Mandilaras, Vol. I, 1993, σελ. 170 πίνακες 21.

Τὸ βιβλίον εἰς Ἀγγλικὴν γλῶσσαν διατυπωμένον, ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον τόμον τῆς ἐκδόσεως τῶν παπύρων ποὺ ἔχει ἀποκτήσει ἡ Ἑλληνικὴ Παπυρολογικὴ Ἑταιρεία. Ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ Προλόγου τοῦ Προέδρου τῆς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη συγκροτηθείσης Ἑταιρείας ταύτης, αὐτὴ κατῴρθωσε νὰ προμηθευθῇ περὶ τὰ 350 παπυρικὰ ἀποσπάσματα, τὴν Συλλογὴν «Πάπυροι Σταματίας Ξυλά - P. Sta. Xyla». Τῆς Συλλογῆς ταύτης τὰ πρῶτα εἴκοσι ἐν παπυρικὰ τεμάχια ἐκδίδονται τῶρα ἐπεξεργασμένα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Μανδηλαρά. Τὰ τεμάχια αὐτὰ συνίστανται εἰς ῥάκη παπυρίνου χάρτου μεγέθους τρίτου ἢ τετάρτου ἢ πέμπτου φύλλου σελίδος ἢ καὶ μικρότερα, περιέχοντα κείμενον ὀλίγων στίχων, τὸ πολὺ μέχρι δώδεκα. Ἡ κατάστασις τῶν ἡμιδιαλελυμένων καὶ διατρητῶν φύλλων ἐπιτρέπει τὴν ἀνάγνωσιν ὀλίγων μόνον λέξεων ἢ καὶ μόνον γραμμάτων τινῶν τοῦ ὄλου στίχου, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ μένει ὁ σταυρὸς τοῦ μαρτυρίου εἰς τὸν μελετητὴν νὰ ἀναγνώσῃ τὴν γραφὴν τῆς ἐποχῆς καὶ νὰ μαντεύσῃ τὰ ἐλλείποντα γράμματα καὶ τὰς λέξεις διὰ νὰ κατανοηθῇ τὸ νόημα τοῦ κειμένου. Οἱ 21 πάπυροι τῆς παρουσίας Συλλογῆς προέρχονται ἐκ τοῦ χώρου τῆς Αἰγύπτου, ὅλοι τῆς ἐποχῆς ἀπὸ 4ου μέχρι 6ου αἰῶνος μ.Χ., ὅλοι δὲ ἀποτελοῦν ἀποδείξεις δανεισμοῦ ἢ προμηθειῶν ἐκτὸς δύο ἀποσπασμάτων ἐπιστολικῶν.

Τὰ ἀσήμαντα αὐτὰ εἰς περιεχόμενον μαρτύρια ἀποτελοῦν πολὺτιμα τεκμήρια τῆς ἱστορίας. Βλέπομεν τὸν κοινωνικὸν βίον τῆς ἐποχῆς, τὸ σύστημα δικαίου, τὴν διοίκησιν καὶ τὴν θέσιν τῶν Ἑλλήνων ἐκεῖ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ των. Ὀκτακόσια ἔτη μετὰ τὴν εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐγκατάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ μετὰ τὴν δῆθεν Ῥωμαϊκὴν κατάκτησιν βλέπομεν τοὺς αἰγυπτίους καὶ κόπτας νὰ ἔχουν ἑλληνικὴν τὴν γλῶσσαν τῆς διοικήσεώς των, τοῦ δημοσίου βίου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀλληλογραφίας των. Ὁλος ὁ δημόσιος βίος ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς Ἀραβικῆς κατακτήσεως λειτουργεῖ ἑλληνιστί. Τῶν Ῥωμαίων ἡ παρέμβασις ἦτο προσωρινὴ καὶ ἐπιφανειακὴ, ἐνῶ ὅλη ἡ ὀργάνωσις τοῦ βίου καὶ τὸ σύστημα τῆς διοικήσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως παρέμεινεν ὡς εἶχε ῥυθμισθῇ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων,